

BODNÁR ERZSÉBET

A KELETI KÉRDÉS ÉS A FEKETE-TENGERI SZOROSOK GEOPOLITIKAI ÉS GAZDASÁGI ASPEKTUSAI AZ OROSZ KÜLPOLITIKÁBAN, 1774–1841

A Fekete-tenger partvidékének és szorosainak problémája, szerepe és helye az orosz külpolitikában egybeesett az orosz állam déli törekvéseivel.¹ A 18. század hetvenes éveinek végére Oroszország az Oszmán Birodalom ellen vívott háborúja (1768–1774) eredményeként részben megoldotta a régóta előtté álló feladatot: biztosította jelenlétét a Fekete-tenger északi partvidékén. A területi nyereségen túl a háborút lezáró kücsük-kajnardzsai békeszerződésben (1774. július 10.)² számos kereskedelmi kiváltsághoz is jutott. A béke 11. cikkelye lehetővé tette, hogy kereskedelmi flottája szabadon hajózhasson a Fekete-tengeren és a tengersizorosokon, így a Fekete-tenger megnyílt előtte. Az első kereskedelmi hajók Kercs, Janikálé és Taganrog kikötőit használták; a szorosokon át kifutottak a Földközi-tengerre. Katasztrofálisan alacsony számuk gondot, a szigorú török ellenőrzés további bonyodalmat okozott azzal, hogy több hajót hadihajónak minősített, és nem engedélyezte a vízre bocsátásukat. A kücsük-kajnardzsai béke hiányosságainak megszüntetését célzó orosz–török tárgyalások hosszan elhúzódtak, az új konvenció aláírására

1 Rosszija i csernomorszkije prolivi (18–20 szoletyija). Red. Nyezinszkij, L. N. – Ignatyev, A. V., Mezsdunarodnije otnosenyija. Moszkva 1999. 39.

2 A béke teljes szövegét lásd: Dogovori Rosszii sz Vosztokom polityicseszkije i torgovije. Szobral i izdal: Juzefovics, T. Gosz. Pub. Iszt. Biblioteka Rosszii, Moszkva 2005. 46–61.

1779. március 10-én került sor. A megállapodás szabályozta az orosz fekete-tengeri kereskedelmet és a szorosokon történő hajóforgalom feltételeit. Az orosz kereskedelmi hajók az angol és a francia kereskedelmi flotta hajóival megegyező kedvezményekhez jutottak. Azonban sem a békében, sem a megerősítését és kiegészítését szolgáló ajnali-(k)avaki konvencióban nem esett említés az orosz hadiflotta fekete-tengeri tartózkodásának, sem hadihajók építésének jogosultságáról. Az 1783-ban bekövetkezett változások hatására új helyzet állt elő: a Krím megszerzése után Szevasztopol az orosz fekete-tengeri hadiflotta bázisa lett. Az első orosz–török kereskedelmi egyezményt is ebben az évben, 1783. június 10-én írták alá Konstantinápolyban, amely a kücsük-kajnardzsai béke tengeri kereskedelemre vonatkozó cikkelyeit kiegészítő konvenciót is változtatások nélkül tartalmazta.³ 1784-ben II. Katalin tudatta Európával, hogy Herszon, Szevasztopol és Feodosszija nyitva áll minden nép előtt, akik „szabadon, veszély nélkül, akadálytalanul hajózhatnak ezekhez a városokhoz”.⁴ Az északi part gabonájának és termékeinek kereskedelmi központja Herszon lett, ahol a 18. század végére már számos külföldi kereskedőház, lengyel, osztrák és francia, működött. Az 1787–1791-es orosz–török háborút lezáró jasi békével⁵ további déli területek kerültek Oroszországhoz, és az 1794-ben alapított Odessza rövid idő alatt fontos kereskedelmi központtá nőtte ki magát.

1793 után Oroszország felhagyott déli terjeszkedő politikájával; békés viszony kialakítására és elért eredményeinek biztosítására törekedett a Portával. A szándék orosz és török részről megvolt arra, hogy kapcsolatukat szövetségi szerződéssel rendezzék. A szövetségkötés feltételeiről folytatott egyeztető tár-

3 Lásd részletesen: *Bodnár Erzsébet: Oroszország déli törekvései és a fekete-tengeri szorosok problémája, 1700–1774.* In: *Két világ kutatója. Urbán Aladár 80 éves.* Szerk. Háda Béla – Majoros István – Maruzsa Zoltán – Petneházi Margit. ELTE Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék, Bp. 2009. 35–46.

4 Idézi *Jelena P. Kudrjavceva: Russzkaja torgovlja cserez Konsztantyinopol v pervoj polovine 19 veka. Otyecsesztvennaja isztorija*, 3. (2008) 19.

5 A béke teljes szövegét l. *Dogovori.* 61–69. A szerződés nem foglalkozott sem a fekete-tengeri kereskedelem, sem a tengerszorosok kérdésével. L. részletesen: *Bodnár Erzsébet: Oroszország déli törekvései és a fekete-tengeri szorosok problémája (1774–1806).* In: *Távolabbra tekintve. Tanulmányok J. Nagy János 65. születésnapjára.* Szerk. Ferwagner Péter Ákos – Kalmár Zoltán. Universitas Szeged Kiadó, Szeged 2010. 246.

gyalások vontatottan haladtak Konstantinápolyban, új lendületet Napóleon egyiptomi expedíciója után vettek. A Porta számára világossá vált, hogy elhódított birtokait, az 1797-ben elvesztett Jón-szigeteket és dalmát tengerparti területeit Franciaországtól csak nagyhatalmi támogatással szerezheti vissza, és abban az Orosz Birodalom a segítségére lehet. Szentpétervár felismerte Napóleon további török foglalásainak, esetleg a tengerszorosok megszerzésének veszélyét, amely csökkentette volna a befolyását a Földközi-tenger keleti medencéjében, sértette volna kereskedelmi érdekeltségeit; megsemmisítette volna mindazt, amit a két súlyos háborút lezáró békében elért.

A kilencvenes évekre az orosz fekete-tengeri kikötők kereskedelmi forgalma érezhetően megnőtt, az orosz gabona kivitelében első helyre kerültek. A Fekete-tenger mellékének gazdasági felértékelődése arra ösztönözte az orosz kormányt, hogy e fontos területet az erősödő francia fenyegetettséggel szemben megvédje, és ennek érdekében szövetségre lépjen egykori ellenfelével. A kimerítő egyeztetések után 1799. január 3-án aláírt orosz–török szövetségi szerződés, amely egyben a második Napóleon-ellenes koalíció alapjául is szolgált, lehetővé tette az orosz hadiflotta számára a fekete-tengeri szorosok szabad használatát.⁶ Az orosz külpolitika egy fontos célkitűzése vált ezzel valóra. A megállapodás értelmében a Fekete-tenger bezárult a nagyhatalmak hadihajói előtt.⁷ Az orosz–török egyesült flotta felszabadította a franciák által elfoglalt Jón-szigeteket.

Az első orosz–török tengerszoros-egyezmény és az orosz hadiflotta jelenléte a Földközi-tengeren, függetlenül attól, hogy az orosz hadihajók kis ideig tartózkodtak a térségben, Oroszország súlyának növekedését eredményezték a keleti kérdésben. 1799 őszén I. Pál összeütközésbe került koalíciós partnereivel; októberben visszavonta csapatait a harcterről, röviddel utána kivonta

6 Az orosz fekete-tengeri hadiflotta már a tárgyalások idején, 1798 szeptemberében áthaladhatott a szorosokon, és kifuthatott a Földközi-tengerre. Roszszija i csernomorszkije prolivi i. m. 82.

7 Az orosz–török szövetség létrejöttének körülményeiről lásd részletesen: *Bodnár Erzsébet*: A keleti kérdés az orosz külpolitikában. Furcsa szövetség. Orosz–török közeledés és együttműködés a 18. század végén. In: *Hatalmi ideológiák a szláv népek körében*. Szerk. Bebesi György. Kelet-Európa és Balkán Tanulmányok 1. Pécs 2001. 145–148.

az orosz flottát a Földközi-tengerről.⁸ Az orosz uralkodó azonban az 1800-ban bekövetkezett szövetségváltása után sem változtatott a keleti kérdésben követett politikáján. 1801 tavaszán I. Sándor került a trónra és folytatta ezt a kurzust, apjához hasonlóan az Oszmán Birodalom integritása mellett állt ki. Azon a véleményen volt, hogy a legmegfelelőbb variáció a status quo fenntartására a keleti kérdésben az adott nemzetközi helyzetben, ha jó szomszédi viszonyt létesítenek és ápolnak a Portával.⁹ Ennek megfelelően a frissen kimunkált orosz külpolitikai programban első helyre az 1799-es orosz–török szövetségi szerződés megújítása került. Az orosz–török viszony szorosabbra fűzésétől egyrészt az orosz foglalások biztosítását, másrészt a Portánál a francia befolyás csökkenését remélték. Ezért 1802. december 14-én A. R. Voroncov külügyminiszter levelében arra utasította konstantinápolyi követét, A. Ja. Italinszkijt, kövessen el mindent annak érdekében, hogy a török kabinet ellenálljon a francia nyomásnak, ne engedélyezze a francia hadiflotta szorosokon történő átkelését.¹⁰ 1803. április 15-én Italinszkij arról tájékoztatta külügyminiszterét, hogy a Porta kinyilvánította: „*semmilyen feltétellel, semmiféle hadi zászlónak nem ad ilyen érvényű engedélyt*”.¹¹ 1803 tavaszára az orosz kormány elérte, hogy a szorosok zárva maradjanak a francia hadiflotta, valamint a többi, az Oszmán Birodalommal baráti viszonyt ápoló hatalom hadihajói előtt is. A Porta harmadik hatalmat nem engedett be a Fekete-tengerre.¹² Az orosz diplomácia azonban a francia befolyás növekedé-

8 A. M. Sztanyiszlavszkaja.: Russzko–anglijszkije otnosenija i problemi Szregyizemnomorja, 1798–1807. Nauka, Moszkva, 1962. 124.; Paul W. Schroeder: The Transformation of European Politics (1763–1848). Clarendon Press, Oxford 1994. 207.; Norman E. Saul: Russia and Mediterranean 1797–1807. University of Chicago Press, Chicago, 1970. 132–133.

9 Lásd részletesen: Bodnár, Erzsébet: The Eastern Question in Russian Foreign Politics in Early 19th Century (1799–1806). In: Öt Kontinens. Szerk. Majoros István. Budapest, 2003. 25–36.; Vosztocsnij voprosz vo vnyesnyej polityike Rosszii. Otv. red. Natalja Sz. Kinjapina. Nauka, Moszkva, 1978. 51.

10 Vnyesnyaja polityika Rosszii 19 i nacsalo 20 veka. Dokumenti Rosszijszkovo Minyisztyersztva Inosztrannih gyel. Szer. I. tom 1. dok. 139. Gosz. izd. polit. lit., Moszkva, 1960. 349. (a továbbiakban: VPR)

11 VPR, Szer. I. tom 1. Prim. 224., 719.

12 VPR, Szer. I. tom 2. dok. 90. Gosz. izd. polit. lit., Moszkva, 1961. 272.

sét Konstantinápolyban megakadályozni nem tudta.¹³ Szentpétervár számára világossá vált, hogy a francia terjeszkedést diplomáciai úton megállítani nem képes, a háborúhoz viszont szövetségesekre van szüksége. A Londenral és Konstantinápolyval folytatott tárgyalások hamar eredményre vezettek. Az angol–orosz szövetség megkötésére, amely egyben a harmadik Napóleon ellenes koalíció alapját képezte, 1805. április 11-én került sor. Az 1799-es tengerszoros-egyezmény megújítását tartalmazó szerződést, amely lehetővé tette a szorosok szabad használatát az orosz hadiflotta számára, 1805. szeptember 23-án írták alá kilenc évre Konstantinápolyban. A szerződés 7. titkos cikkelye a Fekete-tengert orosz–török belterületté nyilvánította. *„Mindkét magasságos szerződő fél úgy számol a Fekete-tengerrel, mint zárt tengerrel, és nem engednek ott megjelenni semmilyen hadihajót vagy fegyverrel felszerelt hajót semmiféle hatalom részéről. [...] Ebből következik, hogy az Orosz Birodalom uralkodójának hadihajója és hadi szállítmánya szabadon átjárhat a konstantinápolyi csatornán, amelyhez a Fényes Porta minden támogatást és segítséget megad.”*¹⁴ Az új egyezmény 1806-ig, a bonyolult nemzetközi viszonyok közepette szolgálta Oroszország déli határainak biztonságát; és lehetővé tette a Jón-szigetek védelmét.

Az orosz–török szövetség felbomlásához, a tengerszoros-egyezmény felmondásához és az 1806-os orosz–török háború kitöréséhez a nemzetközi viszonyokban bekövetkezett változások, elsősorban Napóleon sikeres európai háborúi és a keleti kérdésben növekvő aktivitása, az Oszmán Birodalomban erősödő befolyása vezettek. A harmadik koalíció austerlitz-i veresége (1805. december 2.) után a megváltozott nemzetközi viszonyok az orosz–török kapcsolatra is rávetültek. A pozsonyi béke (1805. december 6.) Franciaországnak juttatta Isztriát és Dalmáciát. Ezzel a franciák közel kerültek az oroszok fontos hadiflottabázisához, a Jón-szigetekhez. Austerlitz után a francia befolyás megnőtt Európában és a Közel-Keleten, és ez meghatározta az egyre erőtlenebb és súlyos belső válsággal küzdő Oszmán Birodalom szövetségesi politikáját. A török udvarban a francia orientáció hívei kerekedtek felül, befolyásukat mutatja, hogy a Porta 1806 őszén lezárta a szorosokat az orosz ha-

13 Lásd részletesen: V. G. *Szirotkin*: *Duel dvuh gyiplomatij. Rosszija i Francija v 1801–1812*. Nauka, Moszkva 1968.

14 VPR, Szer. I. tom 2. dok. 184., 593.

diflotta előtt. 1806 decemberében az orosz–török háború kirobbanásával az 1805-ös megállapodás érvényét veszítette, az orosz hadihajók hosszú éveken át nem hajózhattak át a szorosokon. Az orosz–török szövetség rövid időszaka lezárult.

Oroszország a sikertelen európai háborúi után belekényszerült „a tilsiti rendszerbe”. A francia szövetségben változtatnia kellett közel-keleti politikáján, figyelembe kellett vennie Franciaország érdekeit. A tilsiti béke (1807. július 7–9.) aláírásával elvesztette korábbi pozícióit a Földközi-tenger keleti medencéjében és az Adrián. 1807 nyarától az orosz kabinet azon fáradozott, hogy háborúját a törökökkel mihamarabb lezárja, amelyre azonban csak 1812. május 16-án kerülhetett sor Bukarestben. A béke a tengerszorosok kérdését csupán annyiban érintette, hogy a használatukat garantáló korábbi kereskedelmi egyezményeket (3. cikkely) érvényben hagyta.¹⁵ I. Sándor szövetségekötésben reménykedett, amit nem sikerült elérnie az orosz diplomáciának. Nehezményezte elmulasztását, mert úgy vélte, hogy egy Oroszországra nézve előnyös feltételeket tartalmazó szövetségi szerződéssel megtörheti a britek befolyását, amelyre az 1809-ben megkötött egyezményük révén tettek szert a Portánál. Nagy-Britannia a megállapodás értelmében jelentős kereskedelmi előnyhöz jutott az Oszmán Birodalmon belül. Ami a tengerszorosok használatát illeti, az egyezmény 2. cikkelye garantálta, hogy békeidőben a Boszporusz és a Dardanellák nyitva állnak minden kereskedelmi hajó előtt, de valamennyi hatalom hadiflottája előtt zárva maradnak, háborúban nyitva állnak a szultán barátainak, de bezárulnak az ellenfeleknek.¹⁶ A London érdekét szolgáló megállapodással a szorosok az orosz hadihajók előtt bezárultak, az orosz fekete-tengeri flotta a Földközi-tengerre nem juthatott ki.

1815 után Oroszország keleti politikájában a Balkán mellett ismét a stratégiai és gazdasági szempontból fontos tengerszorosok kérdése került a középpontba. A Földközi-tenger keleti medencéjében a napóleoni háborúk lezárását követően Nagy-Britannia hatalma szilárdult meg, és a párizsi konvenció értelmében (1815. október 24.) a Jón-szigetek is angol protektorátus alá kerültek, az Adria keleti partvidékét és az illír területeket Ausztria kapta meg.

15 A béke szövege: Dogovori 69–77.

16 *Ormos Mária – Majoros István*: Európa a nemzetközi küzdőtéren. Osiris Kiadó, Bp. 1998. 72.

A Jón-szigetek helyzetének és a szerb kérdés rendezésének érdekében kifejtett erőfeszítéseinek kudarca arra figyelmeztette az orosz diplomáciát, hogy Nagy-Britannia és Ausztria megerősödött nagyhatalmi pozíciójával számolnia kell a keleti kérdésben követett politikájában, figyelembe kell vennie érdekeiket, ha nem akar összeütközni velük. Ennek megfelelően Szentpétervár vitás kérdéseit a Portával bilaterális szerződésekben igyekezett rendezni,¹⁷ amit a görög felkelés kirobbanásáig (1821) tartani is tudott.

1815 után Oroszország déli részén a gazdasági élet fellendült, megélénkült a gabonakereskedelem. Az orosz kormány 1817. április 16-i ukája Odesszát vámmentességi joghoz juttatta, mely hozzásegítette ahhoz, hogy a térség legjelentősebb kereskedelmi centrummá válhasson. 1818-ban a város lakossága 25 ezer főre nőtt. 1817-ben a fekete-tengeri kikötőkben 104 kereskedőház működött, közülük 65 Odesszában. A tulajdonosaik görögök, törökök és olaszok voltak, egyetlen kereskedőház sem volt orosz tulajdonban.¹⁸ Miután az odesszai kereskedők nem rendelkeztek kellő számú kereskedelmi hajóval, az áruszállításra külföldi, főleg görög kereskedő hajókat vettek igénybe. Ebben az időszakban a feljegyzések alapján évente 500–600 hajó is megfordult Odessza kikötőjében. A nyugodt és szabad kereskedelmi hajóforgalmat, az orosz kereskedőhajók kijutását a Fekete-tengerről a Földközi-tengerre és vissza az 1793-ban elfogadott orosz–török kereskedelmi egyezmény szabályozta, melynek 30. cikkelyét az 1821-es keleti válság idején a török kormány megszegte. Az orosz kereskedelem megszenvedte a görög felkelés által kiváltott krízist. A Porta a szorosokon áthaladó orosz kereskedőhajókat átvizsgáltatta, sok esetben elkobozták a szállított árukészletüket, és a török hatóságok a lefoglalt gabonát nyomott áron engedték értékesíteni Konstantinápolyban. Miután főként görög hajók végezték a gabonaszállítást, a török kormány rendelkezései miatt az Oroszországból történő gabonakivitel komoly nehézségbe ütközött. A görög kérdés rendezése így nem csak politikai, de gazdasági szempontból is az orosz kormánypolitika fontos részévé vált.¹⁹

17 *Olga V. Orlik*: Rosszija v mezsdunarodnih odnosenyjah 1815–1829. Ot Venszkovo kongressza do Adrianopolszkovo mira. Nauka, Moszkva, 1998. 81–82.

18 *Kudrjavceva, Je. P.*: Russzkaja torgovlja i. m. 19–20.

19 Rosszija i csernomorszkije prolivi 106–107.

A húszas évek keleti válságának, a görög ügynek a kezelése és megoldása az orosz kabinet és diplomácia számára nagy kihívást jelentett. A görög felkelés kezdetén Szentpétervár passzív maradt, és az 1815-ben megfogalmazott szent szövetségi elvek betartásához ragaszkodott. A nagyhatalmak kollektív fellépésében és együttműködésében reménykedett, az orosz–török és a görög–török konfliktusok feloldását a diplomácia eszközeivel kívánta elérni. 1821 nyarán azonban sem Nagy-Britannia, sem Ausztria nem akart változást a keleti kérdésben és a Balkánon, nem óhajtották a bécsi rendszer által létrehozott status quo és erőegyensúly megbontását. Az orosz kormány 1822. szeptemberi, majd 1823. májusi sikertelen kezdeményezései után 1824-ben a görög ügy megoldására konferenciát hívott össze Szentpétervárra, ahol a nagyhatalmak képviselői az orosz külügyminiszter, K. V. Nesselrode tervezetét vitatták meg.²⁰ Az elképzelése nem aratott sikert, mert úgy ítélték meg, hogy annak elfogadásával az orosz befolyás további növekedéséhez járulnának hozzá a tervezett görög fejedelemségekben és általában a keleti kérdésben.²¹

1825 februárjától, miután a Porta Egyiptomot is bevonta a török–görög konfliktusba, a keleti krízis tovább mélyült. 1825 augusztusában I. Sándor katonai fellépést sürgetett, de a válság kezelésében érintett nagyhatalmak támogatása nélkül nem mert háborút indítani az Oszmán Birodalom ellen. 1825 novemberében bekövetkezett váratlan halála után az új uralkodó, I. Miklós elődjénél jóval határozottabban látott a keleti krízis megoldásához. A külügyminiszteri posztot továbbra is betöltő Nesselrode által 1826. február 28-án készített és az uralkodó által jóváhagyott keleti kérdésben követendő cselekvési programban²² a megoldásra váró balkáni feladatok mellett második lépésként a tengerszorosok használatának rendezése szerepelt. Az orosz kabinet a görög ügyet Londonnal együtt kívánta kezelni. Ez a terve hamar valóra vált, 1826. április 4-én jegyzőkönyv született az angol–orosz együttműködésről Szentpéterváron, melynek 3. pontja határozott a közös cselekvésről,

20 Lásd részletesen: *Schrek Katalin*: Oroszország keleti politikája I. Sándor uralkodásának utolsó szakaszában (1821–1825). In: Hallgatói Műhelytanulmányok 1. Szerk. Barta Róbert – Kerepeszki Róbert – Szendrei Ákos. Debreceni Egyetem Történelmi Intézete, Debrecen 2012. 62–73.

21 *Irina Sz. Dosztjan*: Rosszija i balkanszkij voprosz. Nauka, Moszkva, 1972. 232–233.

22 VPR, Szer. II. tom 14. dok. 138. Mezsduarodnije otnosenijija, Moszkva, 1985. 400–404.

valamint arról, hogy a konfliktus megoldására a felek egyedül is vállalkozhatnak.²³ Ennek elfogadásával gyakorlatilag London felhatalmazta Szentpétervárt arra, hogy önállóan cselekedjen. Az orosz–török viszony rendezésének lezárására 1826. október 7-én került sor Akkermanban. A megkötött konvenció az oroszoknak kedvezett, és helyreállította a fekete-tengeri szorosokon a szabad kereskedelmi hajózást is.²⁴ A görög ügy, miután 1827. július 6-án a szentpétervári megállapodáshoz Londonban Franciaország is csatlakozott, a három nagyhatalom együttes fellépésével (Navarino, 1827. október 20.) oldódott meg. A keleti krízis lezárásának részeként 1828. május 20-án kitört az orosz–török háború, melynek közvetlen előzményeként az akkermani konvenció török részről történő felmondása szolgált. A háború idején az orosz hadiflotta a Fekete-tenger és a Földközi-tenger felől is blokád alá vette a szorosokat. I. Miklós tervei között nem szerepelt a török főváros megszerzése,²⁵ nem kockáztatott, a háború mihamarabbi lezárását szorgalmazta, amelyre 1829. szeptember 14-én Drinápolyban került sor. A béke 7. cikkelye lehetővé tette a fekete-tengeri szorosok szabad használatát az orosz kereskedelmi hajók számára, de abban nem esett szó az orosz hadiflotta szorosokon történő áthaladásának engedélyezéséről.²⁶ A szerződés a tengersizorosok tekintetében az akkermani konvencióban foglaltakat ismételte és erősítette meg. A kereskedelmi hajózás szabadsága kétségtelenül nagy eredménynek számított, de amire az orosz kabinet vágyott, az 1799-es és 1805-ös orosz–török szövetségben elért tengersizoros-egyezménynek a megújítására az adott nemzetközi viszonyok közepette nem kerülhetett sor. Oroszországnak korábban mind a két alkalommal az Oszmán Birodalom integritását fenyegető francia veszélyt kellett elhárítania, ami jelen esetben nem állt fenn.

Az első egyiptomi válság idején (1831–1833) azonban Szentpétervár már nem szalasztotta el a kínálózó lehetőséget, védelmébe vette az Oszmán Birodalmat, és az orosz diplomácia mindent megtett annak érdekében, hogy

23 VPR, Szer. II. tom 14. dok. 153., 450.

24 A konvenció szövegét lásd: Dogovori 77–89.

25 *V. I. Seremet: Turcija i adrianopolszkij mir 1829 g.* Nauka, Moszkva, 1975. 36.; *Schroeder, P. W.: The Transformation* i. m. 729–730.

26 A béke szövegét lásd: Dogovori 89–102., *Alexander Bitis: Russia and the Eastern Question. Army, Government and Society 1815–1833.* Oxford University Press, Oxford 2006. 354.

a tengerszorosok ismét megnyílnak a hadihajóik előtt.²⁷ Kedvezően alakultak a feltételek a nemzetközi küzdőtéren Oroszország számára a korábbi tengerszoros-egyezmények helyreállítását is magába foglaló orosz–török szövetség megkötéséhez, és az orosz kabinet nem hagyta veszni a lehetőséget. 1833. június 26-án a török kormány az orosz kormányhoz küldött feljegyzésében baráti szándékáról nyilatkozott. A barátságot orosz részről is azonnal kifejezésre juttatták nyomatékot adva a szultánhoz küldött válaszlevélben annak, hogy „*az orosz hajóraj jelenléte a béke és stabilitás záloga az Oszmán Birodalom fővárosa számára*”.²⁸ Rövid egyeztetés után, 1833. július 8-án Unkiar-Iszkeleszben aláírták az orosz–török defenzív szerződést nyolc évre. Az orosz kabinet kötelezettséget vállalt arra, hogy az Oszmán Birodalomnak szükség esetén „*szárazon és vízen*” segítséget nyújt. Oroszország szempontjából a legfontosabb eredményeket a titkos cikkely tartalmazta, amelyben foglaltak alapján a Porta vállalta, hogy lezárja a Dardanellákat a külföldi hadihajók előtt.²⁹ Ily módon ez a cikkely pótolta azt a hiányosságot, amely a drinápolyi béke szövegéből kimaradt. Az orosz kabinet 1806 óta törekedett arra, hogy a szorosok használatának 1799-es eszményi állapotát helyreállítsa, amit 1833-ra sikerült elérnie. Az egyezménnyel az orosz politika jelentős befolyásra tett szert az Oszmán Birodalomban.

A Porta az Oroszországgal kötött szövetségből fokozatosan kihátrált, és Nagy-Britannia felé fordult. Ennek a folyamatnak az első lépése az 1838. augusztus 16-án aláírt angol–török kereskedelmi egyezmény volt. Az Oszmán Birodalom mint piac felértékelődött az angolok számára.³⁰ A britek elsősorban ipari termékeket szállítottak az Oszmán Birodalomba mezőgazdasági árukért cserébe. A szabad kereskedelem a török reformpolitika, a Gülhanei

27 C. K. John Daly: *Russian Seapower and the Eastern Question, 1827–41*. Naval Institute Press, Annapolis, 1991. 84.; Isztorija vnyesnyej polityiki Rosszii. Pervaja polovina 19 veka. (Ot vojn Rosszii protyiv Napoleona do Parizsszkovo mira 1856 g.). Otv. red. Olga V. Orlik. Mezsdunarodnije otnosenijija, Moszkva 1995. 312–313.

28 Arhív vnyesnyej polityiki Rosszijoszkoj Imperii. f. Kanceljarija, gy. 244. l. 18. ob. 19.

29 A szerződés szövegét lásd: Dogovori 107–110.; Bitis, A.: *Russia* i. m. 475–476.; Orlik, O. V.: *Rosszija* i. m. 314.

30 Lásd erről: *Demeter Gábor*: *A Balkán és az Oszmán Birodalom I. Társadalmi és gazdasági átalakulások a 18. század végétől a 20. század közepéig*. MTA BTK Történettudományi Intézet, Bp. 2014. 113.

Hatt-i serif (1839) fontos része lett. Az angol kabinet azon törekvése, hogy az orosz kereskedelmet bezárja a Fekete-tengerre, miután a szabad kereskedelmi hajózás a szorosokon megmaradt, nem vezetett eredményre. A délorosz kereskedelem a gabonakiviteltre alapozódott, amelyben a búza kivitele 80%-ot tett ki. 1824 és 1847 között 44 millió csetvertyből 39 millió csetverty búzát, vagyis a kivitt termény 90%-át a déli kikötőkön keresztül szállították ki Oroszországból.³¹

Az orosz terjeszkedés a Fekete-tenger nyugati partvidékén kényesen érintette Londont, és az angol kabinet és diplomácia hét éven át kitartóan munkálkodott azon, hogy kiszorítsa az oroszokat Konstantinápolyból, és felszámolja a számára előnytelen orosz–török tengersizoros-egyezményt.³² 1841. július 13-án az unkiar-iszkeleszi szerződés érvényét veszítette a második egyiptomi válságot lezáró nagyhatalmi megállapodások aláírásával. A Fekete-tenger szorosai békeidőben bezárultak a külföldi hatalmak előtt. Ez az oroszok katonai mozgását korlátozta, de az angol hadihajók se mehettek be a Fekete-tengerre.

Összegzésképpen elmondható, hogy az orosz állam déli terjeszkedő politikája eredményeként 1774-ben a gazdasági szempontból fontos Fekete-tenger és szorosai megnyíltak az orosz kereskedelem előtt, az 1779-ben és 1783-ban megkötött megállapodások további lehetőségeket kínáltak a délorosz kereskedelem számára. 1799-ben, 1805-ben és 1833-ban az orosz kabinet sikeres keleti politikájával elérte, hogy a Porta megnyissa a katonai-stratégiai szempontból fontos szorosokat a hadiflottája előtt. A megállapodások – a keleti kérdés bonyolultsága és a nagyhatalmi politikában játszott szerepe, illetve az Orosz és Oszmán Birodalom között húzódó ellentétek miatt – rövid ideig maradhattak érvényben. Jelentőségüket növeli, hogy Konstantinápoly és Szentpétervár a segítségükkel hárítani tudta egy harmadik hatalomnak a közel-keleti ügyekbe történő beavatkozását.

31 *Kudrjavceva, Je. P.*: Russzkaja torgovlja i. m. 21.

32 *Schroeder, P. W.*: The Transformation i. m. 730.